

The article analyses the problems of Rusyn movement in Transcarpathia. It is based on the constitutional right of the citizens of Ukraine to choose, change and restore their nationality. The politicization of the Rusyn movement, its internal and external factors and generators of ideas of the modern political anti-Ukrainian Rusynism are emphasised.

Key words: *political Rusynism, anti-Ukrainian project, Transcarpathia.*

УДК 316.2
ББК 60.56

Іван **МОНОЛАТІЙ**

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЕТНІЧНА І НАЦІОНАЛЬНА: СПРОБИ (ПО)РОЗУМІННЯ ЗАХІДНИХ АВТОРИТЕТІВ

У статті досліджено варіанти етнічної та національної ідентичностей, представлені працями авторитетів західної соціогуманітаристики. Обґрунтовано тезу, що, згідно із судженнями західних учених, нація – це перш за все політична (соціальна) спільнота, об'єднана (часто, але не завжди) спільною мовою, спільними символами, спільною лояльністю до держави та її законів, спільною волею, спільними інтересами тощо. Стверджується, що різні теорії нації і націоналізму (історичні, класові, модерністські й постмодерністські) західних авторів визначають різні сфери, сторони буття та функціонування спільнот, різноманітні групи закономірностей і форм їх відображення в житті етносів і націй.

Ключові слова: *ідентичність, інтеракції, етнічна група, дискурс, націоналізм, спільнота.*

У контексті дослідження сутності міжгрупових інтеракцій в етнополітичному дискурсі значної уваги набувають варіанти етнічної ідентичності, реалізовані школами примордіалізму, модернізму (конструктивізму) та інструменталістів. За цими поглядами стоять певні припущення про природу етнічних спільнот і націй. Як зауважує Е.Д.Сміт, "... етнічні спільноти... хоч і набагато старіші й поширеніші (від націй і націоналізму. – І.М.), не є ні природними, ані заданими в людській історії, а виступають головно ресурсами й знаряддям еліт і лідерів у боротьбі за владу"¹.

Твердження представників примордіалізму (Сієс, Руссо, Фіхте, а відтак – у сучасному суспільствознавстві Г.Гамбіно, В.Конор, П.Ван де Берг, Е.Шилз, К.Гірц, С.Гросбі) звелися до спільного знаменника – обґрунтування споконвічної етнічної належності, яка базується на кровно-родинних зв'язках, успадковується й передається нащадкам². Нації, заявляв абат Сієс, "слід уявляти, як щось відокремлене, поза межами соціальних зв'язків, як "природний утвір"; вони існують тільки "в природному стані"³. Звідси – і судження, що нації "примордіальні" – вони існують вічно й лежать в основі подальших процесів і подій.

"Примордіальні узи", згідно з класифікацією Е.Д.Сміта, мають три версії: перша – "органічна" версія націоналізму німецьких романтиків ХІХ ст. і послідовників Руссо у Франції, друга пов'язана з відродженням соціобіології (Вілсон, Трайверс, Бедкок, П.Ван де Берг), третя твердить, що етнічність загалом – одна з первинних, заданих і могутніх, іноді непереборних або "несказаних" соціальних уз⁴.

Істотне застереження К.Гірца: "Під примордіальною розуміється така прив'язаність, яка виникає як «даність» – або точніше як культура, яку неминуче пов'язують з цим, що припускає «даність» суспільного буття... Ця сумісність походження, мови, звичаїв тощо передбачає непередавану, а часом і нездоланну примусовість усередині себе самих"⁵. Для П.Ван ден Берга, нерівність – це не так результат етнічних відмінностей, як наслідок людської діяльності. На його думку, у центрі етнополітичних відносин стоїть питання про силу: "... етнічна політика є об'єктом застосування сили, особливо державної, до груп, які визначаються і диференціюються етнічно (або расово)"⁶. І додаймо: оскільки суб'єкти міжетнічної взаємодії повсякчас діють у

сферах, які є складниками політичного процесу, ми трактуємо їх відносинами етнополітичними. У розрізі нашого дослідження слід зауважити, що згаданий учений пропонує типологію форм інтеракціонізму, визначаючи їх як “лесеферистський” та акультураційний варіанти.

Перший характеризується толерантністю, оскільки група хоча й зазнає певної економічної експлуатації, проте піддається лише мінімальному сторонньому культурному впливу, розв’язує актуальні для “своїх” проблеми автономно. Тим часом акультурація, яку педалює тиск панівної групи, – друга з визначених П.Ван де Бергом форм інтеракції – створює можливості для здобуття етнічними меншинами необмеженої соціальної мобільності у створеній титульним етносом структурі. Залежно від методів реалізації акультурації вона може призвести до інтеграції культур підлеглих груп у лоно панівної або ж їх цілеспрямованого знищення⁷.

Речники іншої, модерністської парадигми пов’язують сучасні характеристики національних феноменів, виникнення націй, національних держав та націоналізму з їхніми двома формами – хронологічною і соціологічною. Націотворення модерністи пояснюють соціоекономічною (Т.Нейрн, М.Гехтер), соціокультурною (Е.Гелнер), політичною (Дж.Бруйлі, Е.Гіденс, М.Ман), ідеологічною (Е.Кедурі) та конструктивістською (Е.Гобсбаум, Б.Андерсон) моделями. Окремі представники модерністської школи – Ф.Барт, В.Соллорос, Дж.Ротшильд та ін. – пов’язують виникнення етнічної ідентичності з наслідками промислового перевороту, економічної модернізації й трактування таких спільнот “уявними”, “вигаданими”⁸.

Так, Е.Гелнер стверджує, що “... націоналізм – це не пробудження націй до усвідомлення: він вигадує нації там, де їх ще не існує”⁹, натомість Б.Андерсон вважає, що етнічність “уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності”¹⁰. У контексті дослідження міжгрупових інтеракцій правомірною видається саме конструктивістська модель модернізму, яка хоча й припускає, ніби нації та націоналізм – цілком сучасне явище, все ж підкреслює їхній соціально створений характер¹¹.

Визначаючи “обмеженість модернізму”, Е.Д.Сміт називає окреслені парадигми “структурним модернізмом”¹² і розуміє міф модерної нації напівідеологічною теорією націй і націоналізму, яка відповідає “модерним настановам і потребам, особливо мобільної, універсалістської інтелігенції...”¹³. Слід визнати, що відправною тезою модернізаційного підходу є трактування розвитку промислового капіталізму як такого, що прискорив формування етнонацій, а водночас завдяки намаганням держав забезпечив модерний економічний сектор необхідною йому робочою силою, до виникнення державного націоналізму¹⁴. Останній, що прагнув створити соціально однорідне суспільство, послабив природні до того етнокультурні зв’язки. За таких умов головним “механізмом” збереження соціальної спорідненості стали мова та мовна культура. У реаліях загрози втрати самості в модерному (секуляризованому й урбанізованому) суспільстві відбувалася реанімація “етнополітичної відданості”, яка й привела до активізації конкуренції груп на ринку праці¹⁵.

Як етнополітична мобілізація придатним виявився культурно-плюралістичний дискурс, який застосовує відмінні від модерністського підходу критерії – дослідження суб’єктивних елементів у виживанні етносів, формуванні націй і впливу націоналізму. “Етносимволічна” парадигма, примордіалістська за своїм єством, фокусує увагу на відмінностях цілей тих груп, які різняться не тільки соціальною структурою, але й культурними символами. Е.Д.Сміт з цього приводу зауважує: “...«етносимволізм»” переміщує фокус досліджень від суто зовнішніх політичних і економічних чи соціобіологічних факторів до культурних чинників символів, спогадів, міфів, вартостей і традицій”¹⁶.

Подібно до примордіалізму для дослідження інтеракціонізму придатний інструменталістський підхід. Ба більше, цей підхід можна використати для підтримки модерністської парадигми. Інструменталісти вважають, що люди – від сім’ї і статі до класової, релігійної та етнічної належності – обирають і конструюють свої ідентичності відповідно до ситуації, у якій вони опиняються. Е.Д.Сміт висноує, що для інструменталістів ідентичність виглядає радше “ситуативною”, ніж усезагальною, і її слід аналізувати як властивість індивідів, а не колективів. Учений порівнює “інструменталістські” підходи сучасної науки з Гераклітовою річкою, вважа-

ючи, що “їхні форми й змісти завжди плинні”, змінюються залежно від поточної ситуації, потреб і настанов груп та індивідів¹⁷.

Учені-інструменталісти (М.Гектер, Дж.Вілсон, А.Ройс, П.Брас, Ф.Робінсон, Дж.Бруйлі та ін.) виходять з того, що етнічності є “групами за інтересами”, а націоналізми, які маркують їхні переживання, є засобом для мобілізації груп, координації їхніх дій, реалізації певних завдань, зокрема здобуття і/або збереження влади¹⁸. Близькими до інструменталістського бачення етнічності як критерію мобілізації мікросоціальних груп є погляди К.Енлоу та І.Горовиця. Якщо в першому випадку етнічність виступає чинником створення й збереження держави¹⁹, то в другому етнічність у гетерогенному суспільстві є засобом для участі в ухваленні рішень у різних сферах суспільного життя²⁰.

Узагальнивши цей варіант етнічної ідентичності, український вчений М.Гон вважає, що судження інструменталістів може пояснити “механізм” інтеракції. Це можливе в реаліях етнічно гетерогенного населення за умови конкуренції груп за здобуття сприятливих умов для реалізації етнополітичного ренесансу, збереження їхніх культурних ресурсів, здобуття благ, врегулювання економічних проблем тощо. Адже поруч з об’єктивним співіснуванням етнічних спільнот у межах певного соціокультурного простору (яке є результатом їх спільного громадянства) через ініціативи принаймні однієї з груп виникатимуть їхні суб’єктно-суб’єктні стосунки. Ця інтеракція з “іншими” й ставатиме очевиднішою з урахуванням відповідей “своїх” на ініціативи “чужих”²¹.

Отже, у західних моделях розуміння нації (як класичних, так і сучасних) відчутною є недооцінка або й повне заперечення етнічності (мовно-, культурно-ментальних чинників) та абсолютизація соціально-політичних чинників етногенези. Особливо це стосується британської, французької та американської шкіл. В англосовному й франкомовному світі найбільшого поширення набула етатистська теорія нації (Е.Гіденс), в основі якої лежить ототожнення нації з державою. Сучасні модерністські й постмодерністські концепції нації і націоналізму (“нація – уявлена спільнота” Б.Андерсона, “комунікативна” теорія К.Дойча, “інструменталістські” підходи Е.Гелнера і “нації – продукт націоналізму” Е.Гобсбаума) переважно заперечують або недооцінюють об’єктивні підстави націй, трактуючи їх як своєрідні штучні проекти інтелігенції або абсолютизуючи окремі чинники етногенези. Зокрема Е.Д.Сміт визнає, що загалом модерністи “небезпечно недооцінюють місцеві культурні й соціальні контексти”, а тому нехтування ними т. зв. місцевих варіацій та “окремих світів” модерності вважає хибними²².

До цієї тези апелює Р.Брюейкер, стверджуючи, що “наш світ не є «світом націй»”, оскільки “це світ, в якому статус нації всебічно інституційований у практиці держав та в роботі державних систем. Це світ, у якому нації широко, хоча й нерівномірно, присутні та діють як категорії соціального бачення та поділу. Це світ, у якому самоусвідомлення нації може раптово й потужно “трапитися”. Адже жодна із зазначених тез не означає світу націй – реальних тривалих колективів”²³. Як бачимо, західним ученим характерні нехтування об’єктивних підстав нації та суб’єктивність у формуванні етнонаціональних спільнот. Адже більшість сучасних держав світу є уламками колишніх імперій, які активно проводили політику асиміляції поліетнічного населення та їхнього злиття з домінуючим етнонаціональним ядром²⁴. У цьому випадку слушною є думка Д.Шнаппер, яка, полемізуючи з приводу використання сучасною наукою термінів, що надто пов’язані з досвідом американського суспільства, зауважує, що етнос або етнічні групи – це групи людей, які є нащадками історичних і культурних спільнот. Для вченої термін “етнос” означає “належність до певних історичних спільнот, що існували до створення націй та можуть бути наднаціональними або інфранациональними... розкидані по світу між різних націй, але які, незважаючи на це, продовжують ототожнювати себе з єдиним народом... термін «історична спільнота»... більшою мірою замінює термін «етнічна чи расова група»... [він] наполягає на історичному характері відносин тієї чи іншої спільноти з громадами, що об’єднані в політичні нації”²⁵.

З праць авторитетів західної науки впливає теза про умовний характер національної ідентичності, епізодичне й випадкове значення національного чинника в етнополітичних процесах. А якщо зважити на те, що вивчення етнополітичної проблематики завжди спиралося на попередній досвід конкретних суспільств, то, безперечно, можна зрозуміти суб’єктивізм “кон-

структивістів”. Представниками останніх вважають і М.Вебера (національне як “предмет віри” чи “уявлена спільність”) і Г.Шульце (“винайдення нації”)²⁶. Сьогодні багато говорять про закритість нації, що визначається в інклюзії тих, хто не вписується в межі нації. У Габермасовій дилемі “інклюзія – залучати чи включати?” сучасне населення усвідомлює себе як націю співвітчизників або як націю громадян: “Таке подвійне кодування стосується виміру закритості й інклюзії. Національна свідомість своєрідно хитається між розширеною мірою інклюзії та оновленою закритістю”²⁷. Іншими словами, поєднання всіх народностей у єдину громадянську спільноту та надання діям держави, інструмента цієї спільноти, статусу законності є визначальною рисою модерної держави. Як правило, будь-яку політичну організацію характеризує зосередження на якомусь одному процесі та нехтування процесом прийняття чи неприйняття людини до нації: “Інтеграція одних означає неприйняття інших, усвідомлення власної національної особливості та виключності означає відмінність від іноземців. Це невід’ємна риса будь-якої групи... що стверджується, протиставляючи себе іншим”²⁸.

Для інструменталіста Д.Шнаппер “формулювання ідеального типу нації через вихід за етнічні реалії та соціальну нерівність за допомогою принципу громадянськості... дозволяє краще усвідомити суспільні реалії, ніж попередні бінарні історичні та ідеологічні концепції”²⁹. Цей принцип, на думку дослідниці, полягає у спробі вийти за межі визначення окремих історичних спільнот, що утримує людей усередині однієї політичної групи. Проаналізувавши модерні концепції нації – “спільноти громадян”, учена висновує: “Не встановлено, що демократична нація може й надалі контролювати раціональною амбіцією громадянства неминучі конфлікти, спровоковані розподілом ресурсів у продуктивістській демократії, чи матеріальні сподівання за визначенням не знають меж, ні, з другого боку, поведінка навіяна відчуттям належності до певної етнічної спільноти. Не встановлено, що вона може продовжувати забезпечувати соціальні зв’язки”³⁰.

Цю думку активно підхоплює постмодерністська школа, соціальні мислителі якої (Ж.Батай, М.Бланшо, Дж.Агамбен, Ж.-Л.Нансі) зацікавлені в тому, щоб не позначати ті елементи, які є спільними для людей, а навпаки: “... як саме спільнота може означати не спільність, а відмінність, у її найбільш негативному розумінні”³¹. Постмодернізм, замість розглядати спільноту в термінах *включення*, пропонує розглядати її в термінах *виключення* – оскільки тепер, за визначенням учених, кінець спільноти не є чимось незвичайним. Візитною карткою цієї тези є студії прихильника конструктивістського розуміння природи етнічного, норвезького антрополога Ф.Барта. Учений висунув модель етнічної ідентичності, яка ґрунтується на суспільній взаємодії і не припускає існування деякого незмінного “характеру” або “суті” групи, а полягає в дослідженні усвідомлення членами групи того, що відрізняє їх від інших груп (*attitudes boundaries mechanisms*). Етнічні групи, висновує Ф.Барт, виявляють тенденцію до самовизначення не через власні характерні ознаки, а навпаки, шляхом виключення – тобто через порівняння з “чужинцями”³².

Згідно з Бартовою теорією, етнічні відмінності не поглинаються єдиною узгодженою системою. Вони існують, незважаючи на основи, на яких вибудовується соціальна система. У ній взаємодія не призводить до ліквідації етнічних відмінностей шляхом їх зміни або акультурації; культурні відмінності можуть зберігатися всупереч міжетнічному контактові та взаємній залежності. Названий підхід відповідає дискурсу теорії етнокультурної взаємодії. Її структурний компонент – акультурація, тобто процес зміни підлеглими групами своєї первинної культурної моделі внаслідок тривалої взаємодії з “чужими”³³. На думку Ф.Барта, немає прямої відповідності між етнічними спільнотами і культурною схожістю та різницею. Етнічні категорії в процесі ідентифікації себе та інших розглядають ті об’єктивні відмінності, які самі індивіди сприймають як значні. Водночас етнічне категоризування можливе тоді, коли поведінка набуває значних розрізнявальних характеристик, культурних особливостей. Саме цей процес, на думку вченого, і забезпечує збереження етнічних груп: структурування процесу міжетнічної взаємодії будується на культурних відмінностях. У поліетнічному суспільстві члени етнічної групи спрямовують свої дії на підтримку культурних відмінностей. У цьому випадку збільшенню взаємозалежності етнічних груп може сприяти культурна взаємодоповнюваність, яка й створюватиме основу для сумісності. Зайвий раз це унаочнює тезу, що лише етнона-

ціональна спільнота визначає і формує межі культури. Мова та культура об'єднують людей у національний колектив, який мало коли збігається з державними кордонами.

У соціальній системі культурні відмінності (“етнічність – це форма соціальної організації культурних відмінностей”), зауважує Ф.Барт, повинні бути стійкими, стандартизованими всередині етнічної групи. Тоді набір ролей-статусів кожного члена такої групи повинен бути переважно стереотипним, а міжетнічна взаємодія може ґрунтуватися на етнічних ідентичностях. І навпаки – у тих сферах діяльності, де немає культурної взаємодоповнюваності, умови для формування інтеракціонізму на етнічному ґрунті не складаються. Тут інтеракції не буде зовсім або вона існуватиме без урахування національної ідентичності³⁴. Отже, як бачимо, внаслідок тривалих інтеракцій етнонаціональні спільноти можуть демонструвати різні варіанти акультурації – інтеграційний, маргіналізаційний, сегрегаційний (за якого група, зберігаючи етнокультурну самобутність, уникає контактів з культурою нації-держави) та асиміляційний³⁵.

Зауважмо, що прикметні характеристики етнічних спільнот і груп виявляються за конкретних історичних, політичних, економічних умов та за конкретних обставин. Важливою в цьому ракурсі є проблема етнічних кордонів – суб’єктивно усвідомленої дистанції в міжетнічних відносинах. Її теоретичне обґрунтування П.Кушнером і сьогодні має суттєве значення. Етнічні межі, на думку вченого, виконують важливі індикативні функції, а їхні характерні риси (конфігурація, ясність вираження) визначаються природними особливостями та характером міжетнічних і, зокрема, етнополітичних стосунків.

Для П.Кушнера етнічна група – це етнічна спільнота в значенні народу або якоїсь його частини. Визначником групи він називає етнічний кордон. Ті, що склалися сьогодні, відзначає вчений, є результатом історичних процесів та міжетнічних відносин. Вони нестійкі, постійно змінюються, у зв’язку з чим розглядати їх можна лише стосовно певної історичної чи сучасної дати³⁶. В установленні міжетнічного контакту впродовж етнічного кордону серед етнічних груп, що компактно проживають і взаємодіють, важливу роль відіграють національна самосвідомість і мова. На думку П.Кушнера, “складний процес трансформації етнічних кордонів залежить від національних відносин”, які він розглядає як процес переселення народів на нові території або розширення споконвічних територій, як процеси міграції чи експансії, а також етнічної асиміляції. Тому їх проблему, висновує вчений, слід досліджувати в тісному зв’язку з національною проблемою загалом³⁷. І, безумовно, такі суттєві зміни значущі, коли економічні й соціальні нерівності збігаються або “накладаються” на лінгвістичні чи/або культурні відмінності, а тому як наслідок інколи утворюється система етнічної стратифікації. Таку точку зору відстоює К.Вільямс, який стверджує, що часто класовий та етнічний конфлікти посилюють один одного, даючи поштовх змінам. Згідно з Вільямсовою теорією, там, де такі поділи відповідають територіальним кордонам, ця сила, ймовірно, набуває форми націоналістичного руху. Мета останнього – повна незалежність від панівної більшості, яка сприймається двоюко: і як експлуаторський клас, і як загроза культурній спадщині меншини. За остаточного аналізу такої ситуації ця незалежність може призвести до сильного послаблення ідентичності групи³⁸.

Таку дослідницьку позицію доповнюють припущення Д.Шнаппер, яка стверджує, що всі нації, створені з різних етнічних груп, можуть розколотись, а якщо нація створена лише з двох етнічних груп, небезпека зростає в рази: “Наявність великої кількості груп дозволяє зробити кордони між групами більш гнучкими... робить можливим створення різних коаліцій та дозволяє запобігти завеликій кристалізації належності до певних груп”. У випадку, коли в державі тільки дві історичні спільноти, кордони між ними “міцніші, стабільніші”³⁹. Однак, зауважує вчена, завжди існуватиме небезпека, що якась із цих груп може бути об’єктивно у всіх відношеннях нижчою за іншу, плачучи в собі відчуття чи то колективного приниження, чи то жагу реваншу. І завжди етнічність, як зауважує Дж.Ротшильд, не збігається з державними кордонами, концентрується географічно, що дозволяє використовувати групи для збереження державної безпеки⁴⁰.

Кульмінаційним моментом теоретичного осягнення етнічного конфлікту і, зокрема, боротьби за територію є типологія Т.Шидера. Він доводить, що нації-держави (*Staatsnation*) виявляються не готовими до поступок так само, як і нації культурні (*Kulturnationen*) та мовні (*Sprachnationen*). Ця загальноприйнята відмінність між нацією-державою як вольовою спільно-

тою (*Willensgemeinschaft*) і культурною чи мовною нацією як спільнотою за походженням (*Herkunftsgemeinschaft*), на думку дослідника, дозволяє з'ясувати питання історичного аналізу територіально-політичної готовності до агресії⁴¹.

В есе “Священна соціологія” Ж.Батаї розглянув два фундаментальні типи спільнот – традиційну та факультативну. Для соціолога перший тип – невіддатливий, а відповідно другий – успішно прагне задовольнити всі надії й бажання, які перший тип залишає нереалізованими. Ці два типи діють всупереч один одному в діалектичний спосіб, причому негатив факультативної спільноти вчений завжди розглядає як позитив⁴². Послідовники Ж.Батаї лише унаочнюють тезу, що традиційна спільнота стала в постмодерному часі “нестерпно піддатливою”. Зосередження уваги на цій темі набуло форми розгляду стосунку до “іншого”. Для М.Бланшо етика спільноти мусить поєднуватися з “безконечною увагою до Іншого”, а Дж.Агамбен (“Прийдешня спільнота”) висловлює думку, що “наші дії мусять відповідати не тим, які вимагаються, а відсутності таких вимог”.

Для постмодерністів бінарна ідеологічна, мовна, філософська, психоаналітична та соціальна конструкція “Я”/інший постулює стан ідеального існування проти стану неіснування. “Я”/інший репрезентує винятковий стосунок між суб’єктами, які займають протилежні позиції в моделях раси, гендеру та політичних владних відносин зразка центр/околиці⁴³. Тут бінарна опозиція між “Я” та “іншим” передбачає, що “Я” не може існувати без “не-Я” або не-сутності “іншого”. Постмодерністське “Я” створює “іншого”, щоб забезпечити своє існування, – і навпаки. Певну ризик під цими умовиводами ставить Ж.-Л.Нансі (“Неоперативна спільнота”), який твердить, що “якщо ми не подивимося у вічі цим питанням, політична воля невдовзі покине нас остаточно, якщо досі не покинула. Вона покине нас на поталу політичних і технологічних спільнот, якщо досі цього не зробила. І це стане кінцем наших спільнот, якщо такий кінець іще не настає”⁴⁴.

Такі підходи певною мірою підтверджують тезу, що спільнота, яка ніби “розривається” між загальним принципом громадянськості та етнічно-релігійною реальністю і соціальними особливостями її членів, між творчою утопією принципу громадянськості та реальністю, що складається з ворожнечі, конфліктів і нерівностей конкретних історичних суспільств, надзвичайно хистка⁴⁵. Наприклад, К.Вільямс зводить причини етнонаціоналізму, по-перше, до наявності культурно-лінгвістичних розбіжностей між окремими регіонами, по-друге, до появи в середовищі національних меншин “нових” лідерів, які добиваються більшого ступеня політичної влади і різного ступеня автономії для своїх груп, а по-третє, до тривалого періоду економічної нерівності між панівною групою і підпорядкованою меншістю⁴⁶.

Переосмислюючи статус нації як установленної форми, реальної категорії і випадкової події, Р.Брюейкер визнає, що “нації розуміються як реальні сутності, як спільності, як міцні довготривалі колективи”⁴⁷. Їхнє сприйняття, на його думку, не обмежується лише примордіалістами, оскільки цього погляду дотримується багато модерністів та конструктивістів. Вони вважають, що нація сформована такими чинниками, як індустріалізація, нерівномірний розвиток, зростання мереж зв’язку і транспорту, а також потужні інтеграційні та гомогенізаційні сили. Дослідник називає ще т. зв. субстанціоналістський підхід, притаманний тим, хто визначає нації “об’єктивно” – через спільні колективні характеристики (мова, релігія тощо), а також тим, хто наголошує на суб’єктивних факторах (спільні міфи, згадки та самовизначення)⁴⁸.

Згідно з конструктивістськими підходами, етнодержавне самовизначення й утворення національних держав розглядають як унікальний збіг обставин, обмежене в часі явище, що не має майбутнього, адже суперечить людському поступові та глобальним тенденціям. До прикладу, з’ясовуючи специфіку сучасного конструктивізму – переважно негативні оцінки політизації етнонаціонального чинника, А.Валіцький зазначає: “Суб’єктивізм «конструктивістів» щодо виразно окреслених і безрефлексивно визнаваних національних тотожностей виникає головним чином через те, що вони описують це явище ззовні, не знаючи його з власного внутрішнього досвіду”⁴⁹. Для Е.Дж.Гобсбаума “у країнах, де гостро відчуваються негаразди, чужоземці живуть – і завжди жили – поряд з нами, але тепер (наприкінці ХХ ст. у посткомуністичних суспільствах. – *І.М.*), співіснуючи з «ними», ми вже не певні, чи належать «вони» до *нашого* народу, до *нашої* країни”⁵⁰. А тому, на думку вченого, “не виключена можливість, що націоналізм

втрапить свою потугу разом із розпадом національної держави, без якої бути англійцем, ірландцем чи євреєм, а чи сполученням усіх їх – є лише один спосіб, яким люди позначають свою приналежність, серед багатьох інших...⁵¹. Міркування Е.Гелнера про те, що націоналізм творить націю, а тому логічним і неминучим з боку націоналістів є використання будь-яких засобів, приховують у собі висновки про принципову неможливість співіснування державо-формувального етносу та етнічних меншин у національних державах⁵². Згідно з його теорією “чуже” або має розчинитися, тобто бути націоналізованим, або ж відмежованим, виштовхнутим, вигнаним⁵³. Для вченого нація – це лише данина моді, “симулякр”⁵⁴, однак він визнає культурно-етнічне підґрунтя, яке витворює націю в ході загальної модернізації та індустріалізації⁵⁵. Англійська дослідниця К.Вердері вбачає в нації “аспект політичного/символічного порядку, а також міру соціальної взаємодії та почуття”⁵⁶.

Об’єктивні, реалістичні трактування сутності, значення й ролі етнополітичних рухів у західній політичній думці трапляються значно рідше (Дж.А.Армстронг, В.Коннор)⁵⁷. Для Дж.А.Армстронга “етнічність – це радше гроно мінливих взаємодій, аніж серцевинний складник суспільної організації”, а також переконання, що “не існує ніяких наперед визначених меж, які виокремлюють етнічну спільноту, але можна виявити способи розмежування...”⁵⁸. Для вченого важливішим є питання про співвідношення етнічних і соціально-економічних чинників функціонування етнічних груп. Головне, висновує він, не “характер” чи “сутність” групи, а ті відчуття, усвідомлення членів групи, які відрізняють їх одне від одного⁵⁹. Дж.Армстронг, а за ним і С.Бергер не роблять різниці між етнічними групами та націями, бо вони обоє під націями розуміють т. зв. інфрадержавні спільноти, без вираження власної політики та державності⁶⁰.

Згідно із судженнями В.Коннора, формування націй – не подія, а процес, а тому нація може співіснувати з “дрібнішими” внутрішніми суперечностями. “Зовнішній споглядач може дуже легко розпізнати етнічну групу, але до того моменту, поки її члени не усвідомлять монолітної єдності групи, – це тільки етнічна група, але аж ніяк не нація”⁶¹. Вчений підхоплює ідею Р.Емерсона про те, що нація – це найбільша спільнота, яка “у вирішальний момент вправно використовує відданість простих людей, ігноруючи претензії дрібніших спільнот, що входять до її складу, і таких, що загрожують розколом або залученням у лабети ще більшої спільноти”⁶².

Водночас у політичній думці колишніх недержавних народів Центрально-Східної Європи етнонаціональну ідентичність розглядають переважно як об’єктивний феномен (М.Грох, А.Валіцький), а етнополітичне самовизначення дістає більш виважені оцінки. Процес розбудови націй проаналізував М.Грох, який обґрунтував погляди на період від появи національних рухів до сформованих націй, наголошуючи, що нація – безперечно не вічна категорія, а продукт тривалого і складного процесу розвитку Європи⁶³. “У сучасному світі, – висновує А.Валіцький, – немає спільноти ширшої, а водночас такої щільної, яка розміщує особистість у однаково тривалому історичному часі і в однаково широкому культурному просторі”⁶⁴.

Дотичними до останнього твердження є погляди польської дослідниці А.Клосковської, яка визначає власні типи етнічних спільностей. Вони абсолютно не протиставлені один одному, але становлять основу для полюсних типів понятійного континууму. Це, по-перше, первісні, архаїчні або традиційні етнічні групи, і, по-друге, часткові етнічні групи та розсіяні угруповання зі схожою традиційною культурою, що функціонують у межах більших суспільств⁶⁵. Згідно з цією концепцією, первісна, архаїчна, або традиційна, група є малою спільністю, яка щільно пов’язана з певною територією її розселення. Ця територія має для неї не тільки практичне значення як підстава матеріального буття, але й певний культурний світ, символічний універсум. Первісна етнічна група є групою безпосередніх звичних контактів, сусідських зв’язків, вона має народну фольклорну групу, яка відрізняється однорідністю і малою мінливістю. Її членам, на думку А.Клосковської, бракує історичної свідомості та саморефлексії, але з огляду на близькість контактів і звичний характер схожості їхньої поведінки вони разом становлять щільну спільноту. Вчена зокрема пропонує, наприклад, чітко відрізнити поняття зазначеної ідентичності, що відноситься до цілісних національних спільнот, від поняття індивідуальної національної ідентичності, яке є лише одним з аспектів (інколи дуже важливим) інтегральної ідентичності окремого індивіда⁶⁶.

У контексті нашого дослідження важливими є й думки прибічника біхевіористського підходу П.Р.Браса, який зауважує, що культурні розбіжності між групами виявляються лише під час контактів між їхніми членами, поведінку яких при цьому скеровують визначені норми. На його думку, перехід від етнічної групи до спільноти є таким перетворенням, яке “деякі із груп ніколи не здійснювали, інші ж уперше розпочали тільки в модерні часи, а ще інші включалися в нього неодноразово у різні періоди”⁶⁷. У такому ракурсі об’єктивнішим підходом до визначення етнонаціональної спільноти є соціологічне трактування Дж. де Во, який стверджує, що етнічність як суб’єктивне почуття належності не може визначатися тільки критеріями поведінки. Етнічність, на його думку, визначається тим, що людина відчуває стосовно до себе, а не тим, як вона має поводитися⁶⁸.

Для Е.Д.Сміта, який, як зауважувалося, здійснив спробу зв’язаного аналізу національного й етнічного, “між етносом і нацією існує величезне історичне та концептуальне взаємоперекривання”⁶⁹. Вчений виокремлює дві моделі нації – “громадянську” й “етнічну”. Згідно з “громадянською” моделлю, національна спільнота є водночас і політичною, бо охоплює систему загальних політичних, юридичних та інших інститутів, які покликані згуртувати її, а також сприяти здійсненню громадянських, політичних, соціоекономічних та культурних прав, свобод і обов’язків членів спільноти. Крім того, ця модель щільно пов’язана з просторовим або територіальним уявленням нації. Це означає, що національна спільнота повинна мати визначений соціальний простір, компактну, чітко обмежену територію, з якою члени спільноти отожднюють себе і до якої відчувають свою належність. “Модерна нація, – стверджує вчений, – не тільки історично-культурна, а й «легально-політична» спільнота”⁷⁰. Такою “політичною спільнотою” модерна нація стає завдяки здійсненню самоврядування й автономії щодо інших націй. Це відбувається в межах федерації націй або суверенної національної держави серед інших суверенних держав. Тоді вона – національна політична спільнота, оскільки прагне національного самоврядування всієї спільноти.

На фундаментальному рівні вчений пропонує розглядати націю саме як “духовну спільноту громадян”, зауважуючи, що вона, як і націоналізми, є ані монолітною, ані статичною⁷¹. Нація для Е.Д.Сміта – це не тільки політична, а й культурна спільнота, члени якої об’єднані чи згуртовані на основі спільної історичної пам’яті, певних міфів, символів і традицій⁷². Е.Д.Сміт розглядає націю як велику політизовану етнічну групу, котра характеризується спільною культурою та спільним уявним походженням. Колективна національна ідентичність передбачає існування певної національної спільноти, яка, за визначенням дослідника, “має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку й єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів”⁷³. Розуміючи вагомість етнонаціонального чинника, вчений віддає перевагу проектам “територіальних” націй і водночас ставить питання про “подолання етнічності” шляхом формування надетнічних ідентичностей на основі політичних об’єднань мовно-споріднених держав⁷⁴.

Указані об’єктивні передумови й риси національної спільноти є водночас найголовнішими ознаками колективної національної ідентичності. У самій своїй суті вона багатовимірна й володіє певною особливістю, специфічним сплавленням об’єктивних і суб’єктивних рис, дозволяє відрізнити одну національну спільноту від іншої. Суттєве значення тут мають відчуття спільної долі, загальні переживання, колективна пам’ять – усе те, що сприяє формуванню колективного “ми”. Звідси ідентичність певної національної спільноти радше можна представити як її колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості. Отже, Смітове розуміння природи націй і націоналізму має два виміри: перший – це недооцінка різниці в природі етносу й нації, а звідси – можливість нації по-іншому тлумачити міфи, спогади, символи та цінності етнічних груп, що існували раніше; другий – це намагання не робити різниці між нацією та державою.

У розуміння етнонаціональних спільнот важливий штрих вносить Б.Андерсон. Він вважає, що нація як політичний і культурний артефакт є уявленою спільнотою⁷⁵. В авторській інтерпретації ця спільнота продукується за допомогою друкарства та інформування мас, які встановлюють абстрактний зв’язок між людьми: читаючи лише свою газету, кожен знає, що решта робить те ж саме, і вони не мають потреби встановлювати між собою конкретні форми

обміну. І, з другого боку, службовці впродовж усієї своєї кар'єри, переходячи з одного міста до іншого, з одного кінця країни в інший, матеріалізують таким чином цю абстракцію. Спільноти взагалі, як підкреслює американський дослідник, "потрібно розрізняти не за їхньою справжністю чи несправжністю, а за манерою уявлення"⁷⁶. Відтак дослідження Б.Андерсона є свідченням політичного характеру підходу до визначення політичної теорії нації, оскільки особливістю американської нації є формування за політично-територіальним, а не етнічним принципом.

Отже, як бачимо, за судженнями західних учених, нація – це перш за все політична (соціальна) спільнота, об'єднана (часто, але не завжди) спільною мовою, спільними символами, спільною лояльністю до держави та її законів, спільною волею, спільними інтересами тощо. Використовуючи їхні засадничі принципи, можна визначити зовнішні функції національної ідентичності. По-перше, територіальні нації визначають певний соціальний простір, у якому вони мають жити й працювати, і демаркують історичну територію, на якій реалізується етнонаціональна спільнота в часі й просторі. По-друге, економічні нації гарантують контроль над територіальними ресурсами, здійснюють єдиний поділ праці, сприяють перебуванню робочої сили, розподілові ресурсів. По-третє, політичні нації – опора для держави та її органів або для їх дополітичних еквівалентів у бездержавних націях; добір політичних функцій, регуляція політичної діяльності, вибори урядів спираються на критерій національного інтересу.

Отже, незважаючи на достатню кількість різноманітних формулювань і підходів до поняття інтеракціонізму етнонаціональних спільнот, проблема осмислення цього феномену настільки ж складна, наскільки багатозначна й суперечлива суспільно-політична реальність, віддзеркалена в наукових категоріях. Кожна із сучасних суспільствознавчих наук загалом і етнополітологія зокрема здійснюють не тільки особливий підхід до суб'єктно-об'єктних характеристик етнонаціональних спільнот, але й вивчають ці проблеми через призму проблематики й понять своєї науки. Різні теорії нації та націоналізму (історичні, класові, модерністські, постмодерністські) зарубіжних авторів визначають різні сфери, сторони буття та функціонування спільнот, різноманітні групи закономірностей і форм їх відображення в житті етносів і націй. Ці специфічні закономірності, а подекуди й парадокси, сфери та сторони, форми їх вираження, які перебувають в епіцентрі інтересу кожного теоретико-методологічного напрямку, що відповідає їх поняттям і проблематиці, разом і створюють специфічний предмет наукових досліджень міжгрупового інтеракціонізму.

1. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2006. – С. 49–50.
2. Ципук В. Проблема ідентичності у західних англословних джерелах (філософсько-соціологічний аналіз) / В. Ципук // Українські варіанти. – 1998. – № 1. – С. 87; Сміт Е. Д. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2004. – С. 52–53.
3. Там само. – С. 53.
4. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 52–53.
5. Сміт Е. Д. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія... – С. 54.
6. Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении : структура и принципы исследования / А. Н. Майборода. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 32.
7. Тощенко Ж. Т. Националистические амбиции – препятствие на пути к толерантности / Ж. Т. Тощенко // Толерантность / общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2004. – С. 159.
8. Ципук В. Назв. праця. – С. 87.
9. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; пер. з англ. – 2-ге вид., перероб. – К. : Критика, 2001. – С. 23.
10. Там само. – С. 22.
11. Сміт Е. Д. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія... – С. 50.
12. Там само.
13. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 64–65.
14. Шнее В. Национализм : обзор литературы / В. Шнее // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11. Социология : РЖ/РАН ИНИОН. – 2002. – № 3. – С. 62; Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 65.

15. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2004. – С. 406; Котигоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації / Віктор Котигоренко // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 100.
16. Сміт Е. Д. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія... – С. 59.
17. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 50–51.
18. Сміт Е. Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія... – С. 57.
19. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 17.
20. Ципук В. Назв. праця. – С. 88.
21. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – С. 33.
22. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 65–66.
23. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / Роджерс Брюейкер ; пер. з англ. – Львів : Кальварія, 2006. – С. 39.
24. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 9–22.
25. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер ; пер. з фр. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 8–9.
26. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; пер. з нім. – Львів : Астролябія, 2006. – С. 187–188.
27. Там само. – С. 188.
28. Шнаппер Д. Назв. праця. – С. 110.
29. Там само. – С. 6.
30. Там само. – С. 210.
31. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 402.
32. Армстронг Дж. А. Нації до націоналізму / Дж. А. Армстронг // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 294–295.
33. Гон М. Назв. праця. – С. 39.
34. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність / Тетяна Татаренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5 (8). – С. 32, 33–34.
35. Самборська Я. Акультурація / Яніна Самборська, Володимир Трощинський // Етносоціологія : терміни та поняття / [Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін.]. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003. – С. 181–182.
36. Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы / П. И. Кушнер. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – С. 18, 38.
37. Там само. – С. 104.
38. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 91.
39. Шнаппер Д. Назв. праця. – С. 126.
40. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 163.
41. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2008. – С. 38.
42. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 402.
43. Там само. – С. 477.
44. Там само. – С. 402, 403.
45. Шнаппер Д. Назв. праця. – С. 6–7.
46. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 91.
47. Брюейкер Р. Назв. праця. – С. 27.
48. Там само. – С. 29–30.
49. Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм / Анджей Валіцький // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 541.
50. Гобсбаум Е. Дж. Націоналізм наприкінці ХХ сторіччя / Ерик Дж. Гобсбаум // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 198.
51. Там само. – С. 210.

52. Валіцький А. Назв. праця. – С. 541–545.
53. Лангевіше Д. Назв. праця. – С. 42.
54. Геллнер Э. Нации и национализм / Эрнест Геллнер ; пер. с англ. – М., 1991. – С. 124.
55. Там само. – С. 130–135, 289.
56. Кузнецов А. М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе / А. М. Кузнецов // Полис. – 2007. – № 6. – С. 15.
57. Армстронг Дж. А. Нації до націоналізму / Дж. А. Армстронг // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 294–300; Коннор В. Коли сформувалася нація? / Вокер Коннор // Там само. – С. 301–307.
58. Армстронг Дж. А. Назв. праця. – С. 296, 297.
59. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 41.
60. Шнаппер Д. Назв. праця. – С. 31.
61. Там само.
62. Коннор В. Назв. праця. – С. 305, 307.
63. Бурдяк В. Національні рухи в Центрально-Східній Європі : теоретико-методологічні підходи до проблеми / Віра Бурдяк // Форум. Суспільно-політичний журнал. – 2007. – № 2 (5). – С. 70.
64. Валіцький А. Назв. праця. – С. 549–550.
65. Kłoskowska A. Kultury narodowe u korzeni / Antonina Kłoskowska. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. – S. 19–22.
66. Ibidem. – S. 97.
67. Брас Р. П. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / Р. П. Брас // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 227.
68. Майборода А. Н. Указ. соч. – С. 41.
69. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. – К. : Основи, 1994. – С. 49.
70. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху... – С. 81.
71. Сміт Е. Д. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія... – С. 133.
72. Сміт Е. Д. Національна ідентичність... – С. 18–21.
73. Там само. – С. 23.
74. Там само. – С. 176–182.
75. Андерсон Б. Назв. праця. – С. 22.
76. Там само. – С. 23.

В статье исследовано варианты этнической и национальной идентичности, представленные трудами авторитетов западной социогуманитаристики. Обосновано тезис, что, согласно суждениям западных ученых, нация – это прежде всего политическая (социальная) общность, объединённая (часто, но не всегда) общим языком, общими символами, общей лояльностью к государству и его законам, общей волей, общими интересам и т. д. Утверждается, что различные теории нации и национализма (исторические, классовые, модернистские и постмодернистские) западных авторов определяют различные сферы, стороны бытия и функционирования сообществ, различные группы закономерностей и форм их отражения в жизни этносов и наций.

Ключевые слова: *идентичность, интеракции, этническая группа, дискурс, национализм, общность.*

The options of ethnic and national identity, the works of the Western authorities of social-humanistic studies are investigated in the article. The author proves that, according to judgments of the Western scholars, the nation is primarily the political (social) community merged (often, but not always) by the common language, common symbols, common loyalty to the state and its laws, the general will, common interests, etc. It is confirmed that different theories of nation and nationalism (historical, class, modernist and postmodernist) of the Western authors define the different spheres of existence and functioning of communities, different groups of patterns and forms of their reflection in the lives of ethnic groups and nation.

Key words: *identity, interaction, ethnic group, discourse, nationalism, community.*